

Kiss Jenő

Budapest

A magyarországi finnugor-oktatás történetéhez

Az alábbi sorok a magyarországi egyetemi finnugor oktatás azon szakaszáról szólnak, amelyben megindult a finnugor szakos képzés, s arról a tanárról, aki ennek a szakasznak a budapesti egyetemen volt aktív résztvevője. Bizonyos oktatástörténeti tények tárgyyszerű közlése mellett szóhoz jut tehát a szerző szubjektív véleménye is. Ugyanis visszaemlékezésről lesz szó, amelynek központi szereplője Bereczki Gábor, a budapesti egyetem Finnugor Tanszékének volt vezetője, jelenleg professor emeritusa, e sorok írójának volt tanára.

1963 őszén indult a finnugor szakos egyetemi képzés a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen három-három hallgatóval. Egy évre rá a szegedi József Attila Tudományegyetem is csatlakozott az úttörőkhöz. A finnugor szak eredetileg úgynevezett C szak volt, melyet harmadéven vehettek föl a hallgatók: vagy harmadik szakként, vagy pedig második szakként, ha egyik korábbi szakjukat leadták. A finnugor szak speciális tudományos szak volt, ide tehát tudományos ambíciójú hallgatókat várt a Finnugor Tanszék. A tanulmányi idő három év volt, azaz a finnugor szakot fölvevő hallgatók egy időben fejezték be öt éves első szakjukat/szakjaikat és a később fölvetett finnugor szakot. A finnugor szak elvégzése után a diplomába ez került: „finnugor szakos előadó”.

1963 őszén az ELTE-n három hallgatóval indult tehát a finnugor szakos képzés. Az egyik szerencsés hallgató én voltam. Egyetemi indexemet hiteles forrásként használva a következőket említhetem finnugor szakom óráiról:

Minden magyar szakos számára kötelező volt a hatvanas évek elején a finn nyelv tanulása. 1961 őszén, az I. évfolyam 1. félévében így kezdtem finnül tanulni magam is Minne Noronen akkori finn lektornál. Noronen tanárom akkor érkezett Magyarországra, s amiként ő kezdő magyarországi finn lektor volt, úgy voltunk mi is kezdő bölcsészhallgatók. Magyarul még nagyon keveset tudott, s ez a tény még érdekesebbé tette a finn órákat. Látna igyekezetét, mi is igyekeztünk a tanulással. A finn nyelv az elején különösnek, idegennek tűnt, hiszen nem hasonlított egyetlen olyan nyelvre sem, amellyel addig találkoztunk (ti. az indoeurópai nyelvekre). Bennünk azonban a nyelvrokonság tudata és a nyelvrokonok iránt fölkelte érdeklődés hamar meghozta első gyümölcseit: vonzónak találtuk a finneket (természetesen finn tanárnőnket is) és a finn nyelvet is. Így történt, hogy később is fölvettem a finn nyelvet, amikor már nem volt kötelező. I. évesként a Béla király úti kollégiumban (a Fácánosban) laktam, II. évtől azonban Eötvös kollégistaként a Ménesi úti neves intézmény lakója lehettem, s ez minden szempontból jó volt: a Fácánoshoz képest összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között, nagyszerű tanulási és önképzési lehetőségek birtokában, ösztönző és továbbleadító légkörben élhettünk, dolgozhattunk, szórakozhattunk. Az Eötvös Kollégium tagjainak plusz órákat kellett fölvenniük az egyetemen. Én természetesen fölvettem mindkét szemeszterben a finn nyelvet. Az egyre növekvő finnugor érdeklődés késztetett arra, hogy Bereczki Gábor Finnugor őstörténet című óráját is fölvegyem. Emlékezetem szerint ennek a kurzusnak én voltam az egyedüli hallgatója (a Pesti Barnabás utcai, később Piarista közti épület II. emeletén elhelyezkedő Finnugor Tanszék

könyvtárszobájában), ezért bizony intenzív jegyzeteléssel telt az idő. Kedvet is kaptam az őstörténettel való foglalkozásra, s a Nyelvész Diákkörben őstörténeti tárgyú felolvasással mutatkoztam be. Amit ott elmondtam, az természetesen Bereczki tanár úr előadásai nyomán keletkezett. Azt foglaltam össze, amit tőle hallottam. A második félévben két új finnugor tárgyat is fölvettem Eötvös kollégiumi óraként: Lakó György tanár úrnál a magyar szókinsz finnugor elemei című kurzust, Bereczki Gábornál pedig elkezdtem cseremisziul tanulni. Ilyen előzmények után jött el a harmadik év, s vele döntésem, hogy – mivel nyelvészeti érdeklődésem már egyértelmű volt: megszerettem a nyelvtörténetet is, főként Benkő Loránd magyar nyelvtörténeti előadásán, s egyre inkább a nyelvjárást is – a latint leadva fölveszem a finnugor szakot. Jelentkezésem a tanszék elfogadta, s a III. év első félévében egymás után jöttek a finnugor tárgyak: finnugor összehasonlító nyelvészet (Lakó György), finnugor szókinsz (Lakó György), finnugor nyelvészeti szeminárium (Lakó György), finn nyelv (Minne Noronen), cseremiszi nyelv (Bereczki Gábor), a finnugor népek története (Bereczki Gábor), finnugor mondattan (Fokos Dávid), finnugor néprajz (Kodolányi János), s Bereczki tanár úrnál észtil is tanultam. A második félévben a finnugor szókinsz és a finnugor néprajz már nem volt, a többi igen, új tárgyként lépett be a finnugor népek története (Dolmányos István). A IV. év első félévében megmaradt Lakó tanár úr két órája, megmaradt a cseremiszi (a cseremiszi irodalmi nyelv) és az észtil Bereczki tanár úrral, a finnugor népek története Dolmányos Istvánnal. Minne Noronen váratlan és tragikus finnországi elhunytja miatt ebben a félévben a finn órákat Sz. Kispál Magdolna tartotta. A második félévben annyi változás volt, hogy a finn órák vezetője az új finn lektornő, Ulla Hauhia volt, akit hamar megkedveltünk. Képes Géza a finnugor irodalomról tartott előadást, Bereczki Gábornál pedig mordvint (moksza-mordvint) tanultam. Az V. év első félévében változatlanul volt finnugor összehasonlító nyelvészeti előadás és szeminárium (Lakó György), volt előadás, sőt szeminárium is a finnugor népek irodalmáról (Képes Géza), s ebben a félévben vettem föl a vogult (F. Mészáros Henriettánál). Az utolsó egyetemi félévben finnugor-ból nyelvészeti órák már nem voltak, csak a két finnugor irodalmi óra (előadás és szeminárium) Képes Gézával. Indexem egyik bejegyzése szerint a finnugor szakon 1965. június 7-én volt a szigorlatunk.

Mi derül ki az adatokból? Az, hogy 42 finnugor órám volt (megemlítem: szakmai gyakorlaton a Nyelvtudományi Intézetben voltam, s Rédei Károly volt segítő vezetőm 1965 őszén). Kiderül az is, hogy a legtöbb finnugor órát Bereczki Gábornál abszolváltam, összesen 11-et, 6 féléven át tanulva tőle (ennyi órám nem volt senki mással az egyetemen). Természetesen nála írtam szakdolgozatomat, s természetesen cseremisziből. Szakdolgozati jelentkezési lapom (máig őrzöm) 1963. december 11-én kelt, s Bereczki tanár úr aláírásával hitelesíti rajta, hogy Térszínformanevek a cseremiszi cíművel készíthetem el szakdolgozatomat. Nyilvánvaló: az ő hatására. Amikor 1964-ben a Nyelvész Diákkör Bárczi tanár úr 70. születésnapjára készített egy köszöntő kötetet (gépírási dolgozatokból), akkor cseremiszi nyelvi adatok alapján írtam egy kis elemzést (Melléknévi igenevek mód- és állapotátározói funkciója a cseremiszi. In: Lőrincz Jenő szerk., Bárczi Géza professzor úrnak 70. születése napján a Nyelvészeti Tudományos Diákkör 1964. január 9. Budapest, ELTE BTK 44–49). Szakdolgozatom címe „Cseremiszi térszínformanevek” volt, s Bereczki tanár úrnak köszönhetem azt is, hogy olyan adatok szerepelnek benne, s olyan szószármaztatások is meg vannak fogalmazva benne, amelyek csak az ő gazdag cseremiszi ismeretei és könyvészeti hátere tett lehetővé. Vasziljev közkönyvtárakban elérhetetlen cseremiszi szótárának adatai tőle származnak, s az ő javaslatára

közölte a dolgozatnak a lényegét összefoglaló változatát a Nyelvtudományi Közlemények 1967-ben (69: 395–403).

Bereczki Gábort nemcsak azért ismerem jól, mert a legtöbb egyetemi órának ő volt a tanára, hanem mert szerencsémre módomban volt gyakran az ő társaságában lenni. Számos élethelyzetben voltam vele együtt (formális és informális helyzetekben egyaránt), s hogy ezeket nem sorolom föl most, annak egyik oka az, hogy hasonló tapasztalatokról mások elmondták véleményüket, s ezeket a véleményeket én csak megerősíteni tudnám: elsősorban Hajdú Mihály és Pusztay János írására gondolok (In: Bolla Kálmán szerk., Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások 1. Bp., 2005. 229–239).

A nyelvjárásgyűjtő kirándulásokon megmutatkozott kedves tanárom népismerete, sokoldalúsága (egyszer például favágó tudásával is). Történt egyszer, hogy tavasszal mentünk nyelvjárást gyűjteni, s a vetéseket megpillantva megkérdezte a közelében levő diákoktól, milyen gabona nő a földön. Senki sem tudta. Erre felém fordulva azt mondta tréfásan: mutassuk meg „élelemjűségünket!”, s megmondta a körülötte állóknak, hogy amit a mezőn zöldellni látnak, az búza. Elmaradhatatlan furulyájának megszólaltatása jel volt: most eljött az éneklés ideje. S milyen kitűnő anekdotázó, viccmesélő! Segítőkézsége, szerénysége, nyugalma párját ritkítja. Sosem láttam dühösnek, legföljebb dohogásra futotta tőle, de azt is csak az vette észre, aki közelebről ismerte őt. Hogy tanítványai sorsát figyelemmel kíséri, magam is tudom. Csak egy példa: amikor 1969-ben kikerültem Göttingenbe magyar lektornak, előtte meghívott búcsúvacsorára a Gellért téri Szeged étterembe, s biztatott, bátorított, hogy tegyem a dolgomat nyugodtan kinn is. Nem feledjük azt a gondoskodó kalauzolást sem, amellyel nyelvjárásgyűjtő csoportunkat kísérte udinei professzorsága idején Észak-Itáliában (Tarvisio, Cividale, Aquilea, Velence, az utóbbi helyen igazi olasz pizzára híván meg a tanártársakat). Munkabírását erős fizikumával magyaráztuk (a tanárok focicsapatának betonvédelmében nem véletlenül szerepelt hátvédként), pedig ahhoz (a munkabíráshoz) bizony más is kell. Bereczki tanár úrban megvolt és megvan a tudomány szolgálatának lelkülete, a türelem és kitartás. Ha belegondolunk, mily sok időt töltött nem éppen szanatóriumi körülmények között gyűjtőutakon a messze idegenben (Vikár Lászlóval), s hogy mennyi mindent fordított magyarra a rokon nyelvekből, akkor fölmerül a kérdés: vajon mikor volt ideje foglalkozni nyelvtudománnyal? Merthogy ő mégiscsak főfoglalkozású finnugor nyelvész.

Ha valaki azt kérdezné tőlem, hogy tanítványként milyen nyelvtudományi munkát remélek Bereczki tanár úrtól, habozás nélkül azt felelném: legalább kettőt. Az egyik a Békési nyelvjárási szótár. Minthogy ebbéli óhajomat korábban írásban is adtam, csak ismételni tudom magam: őszintén reméljük és nagyon várjuk Bereczki Gábor szótárának mielőbbi elkészültét és megjelenését (in: Urálistikai Tanulmányok 2. Bp., 1988. 223). Végh József az 1981-es szombathelyi dialektológiai szimpóziumon azt mondta, hogy „Bereczki Gábor készülő békési szótárában” nemcsak tájszavakat tesz közzé, hanem a rendelkezésre álló más szavakat is (in: Szabó Géza és Molnár Zoltán szerk., Dialektológiai szimpozion. Veszprém, VEAB Értesítő II. 1982. 168). 1982-ben pedig azt írta: „Kisebb méretű nyelvjárási szótárt készít Békésen Bereczki Gábor” (MNy. 78: 429). Ebben a munkában a finnugor példák (a régebbi finnugor nyelvészek közül nem is kevesen nagy gyűjtők voltak), rengeteg gyűjtési tapasztalata és az a tény is segíti őt, hogy saját anyanyelvjárási kompetenciájára is támaszkodhat, mentális lexikonából maga is előhívhat sok-sok lexikális emléket. Az, hogy még nem készült el ez a szótár, azt igazolja, hogy a szerző további békési szavakat szeretne fölvenni. Azt azonban nem szabad elfelednünk, hogy az efféle szótárak készítését csak abbahagyni lehet, befejezni abban az értelemben nem, hogy elmondhat-

nánk, fölgyűjtöttünk mindent. A másik egy szociolingvisztikai leírás lesz reményem szerint, mégpedig a Bereczki család összefogásával, beleértve az unokákat (mint adatforrásokat) is. A szociolingvisztika foglalkozik a kétnyelvűség kutatásának a során a nyelvileg vegyes házasságban élők nyelvhasználatával, s gyermekeik nyelvi szocializációjának kérdéseivel is. Mivel a Bereczki család mindhárom férfitagja nyelvileg vegyes házasságban él, példátlan lehetőség kínálkozik arra, hogy szakemberek belülről is közelítve vizsgálják meg a magyartagú két-, illetőleg többnyelvűség izgalmas jelenségét. Arról nincs tudomásom, hogy valaki is vizsgálta volna nyelvészeink közül a magyar–észt–finn családi háromnyelvűséget. Íme a nagy lehetőség!